

TOPÒNIMS D'ORIGEN ANTROPONÍMIC ÀRAB DE TEMPS DE LA CONQUESTA (CID, BUSOT, BENIMASSOT, MASSODA, BENISSODA, BENISSAUDET)

Míkel de EPALZA

L'objecte d'aquest treball és el de conèixer una mica millor els mecanismes de formació dels topònims d'origen àrab del temps de la conquesta cristiana de les actuals terres valencianes, és a dir, del moment inicial de la instal·lació del nou règim polític. Aquest règim porta naturalment una nova situació lingüística i administrativa, i transforma la realitat toponímica precedent, encara que sembla que manté la realitat àrab perquè conserva «arabismes».

S'ha de tenir sempre en compte que un arabisme o paraula romanç d'origen àrab no conserva necessàriament la càrrega semàntica de la paraula àrab original. El canvi, sobretot quan es tracta de realitats com la toponímica, que depén del règim polític, social i administratiu imperant, pot ser un canvi molt ràpid, el temps del canvi de règim, i no necessàriament llarg, com ho són altres mutacions lingüístiques relacionades amb la toponímica, com és la fonètica i la lexicogràfica.

Ja hem tractat d'aquest punt en el precedent Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, 1r. d'Onomàstica Valenciana, el 1985, María Jesús Rubiera i jo¹. També hem insistit en la instantaneïtat dels canvis per a documents com són els llibres de repartiment, especialment a Mallorca². Ara ho mirarem en uns casos molt concrets de topònims de la muntanya alacantina i la vall d'Albaida³. Aquest estudi té unes implicacions lingüístiques i sociològiques que ens permeten conèixer millor la realitat final del poder islàmic en aquestes terres de llengua catalana.

A. Inmigrants militars negres

a. Una constatació: topònims referits a antropònims de negres

És curiós observar la presència, fins a hui, d'un grup específic de topònims d'origen antroponí-

(1) M. de EPALZA - M. J. RUBIERA, «Estat actual dels estudis de toponímia valenciana d'origen àrab», Xé. *Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. 1er. d'Onomàstica Valenciana*, València, 1986, 420-424.

(2) M. de EPALZA, «Precisiones sobre instituciones musulmanas de las Baleares», *Les Illes Orientals d'Al-Andalus. V Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma de Mallorca, 1987, 83-85.

(3) És un estudi ja esbrinat a M. de EPALZA, «La Vall d'Albaida musulmana», *Estudis i Documents*, Ontinyent, 4, 1988, 17-24.

mic àrab, a la muntanya d'Alacant i als seus voltants⁴. Vénen de la mateixa arrel àrab, la trilítera *s-c-d* (lletres *sin-cain-dad*), que té un sentit general de «felicitat»:

- *Benissaudet*, a l'Alacantí (etimològicament de *Banī* —«fills de», «família de», «descendents de», «els de»— i *Saʿūd* —nom propi, que vol dir «molt feliç»—, amb el diminutiu català sufix *-et*).
- *Benissoda*, a la Vall d'Albaida (etimològicament de *Banī-Saʿūda*, femení de precedent, encara que no es pot determinar si la femenització pel sufix *-a* li ve del nom d'una dona o del topònim àrab, que té tendència a ser femení en aquesta llengua⁵).
- *Benimassot*, al Comtat (etimològicament, de *Banī* i de *Masʿūd*, nom propi que vol dir «el que ha estat fet feliç (per Déu)»).
- *Busot*, a L'Alacantí (etimològicament de *Abū-Saʿūd*, compost de *Abū* «el pare de» i del nom propi ja esmentat).
- *Massoda*, del qual he perdut la referència, a la muntanya (femení de *Masʿūd*, ja esmentat).

Aquests topònims també es troben en zones de planura, al Nord i al Sud d'aqueixa zona geogràfica: *Benimassot*, als voltants de València, i *Beniazor*, a Múrcia (de *Banī-Saʿūd* també, segons documentació cristiana del segle XIII⁶).

El fet d'anar amb noms àrabs com *Banī* «fills de» o *Abū* «pare de» exclou una etimologia procedent de l'antropònim català *Massot*⁷.

(4) Utilitzem especialment els repertoris de J. L. ROMÁN DEL CERRO - M. de EPALZA, *Toponimia mayor y menor de la provincia de Alicante. Listado por municipios*, Alacant, 1983; M. ASÍN PALACIOS, *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid-Granada, 1944, 2ª ed., i C. BARCELÓ TORRES, *Toponimia aràbiga del País Valencià. Alquerías i castells*, Xàtiva, 1933, encara que per al de Benimassot C. Barceló explica perquè no va recollir aquest topònim en el seu llibre, en «Sobre alguns topònims àrabs del País Valencià. Els noms de lloc de tipus 'Beni'», *Xé Col·loqui...*, 411-415 (p. 415, nota 3). No es trobava en la base del seu recull, el material medieval que va posar a la seua disposició Sanchis Guarner i que a penes va a augmentar ni tan sols amb topònims àrabs valencians que es trobaven en el llibre d'Asín Palacios («Benimassot», p. 91), barrejant en canvi els topònims medievals, tant si són àrabs com si no, de conquesta o de preconquesta, com ho reconeix en el pròleg el professor A. Ferrando i Francés (pp. XI-XII).

(5) Vegeu el cas del llatí *caput* («cap» marítim), documentat en àrab *qabta* i finalment el Gata, del cap de Gata, a Almeria i probablement també el Gata de Gorgos, junt al Cap de la Nau, de la Marina Alta (cfr. M. de EPALZA, «Constitución de rābitas en la costa de Almería: su función espiritual», *Almería en la Historia. Homenaje al Padre Tapia*, Almería, 1980, p. 233), i també el del topònim documentat en àrab clàssic *Xant Baul*, que arriba als cristians ja feminitzat com a Santa Pola, al sud d'Alacant (cfr. M. de EPALZA, «Santa Pola en època àrab», *Revista de Festes*, Santa Pola, 1988).

(6) Vegeu R. POCKLINGTON, «Acequias árabes y preárabes en Murcia y Lorca: aportación toponímica a la historia del regadío», *Xé Col·loqui...*, p. 472. Per a Benimaçor o Benimazer il·localitzat de la Crònica de Jaume I, vegeu J. BRUGUERA, «Toponímia de la Crònica de Jaume I», *Homenatge...* Moreu-Rey, III, 317.

(7) Massot pot ser un antropònim d'origen àrab, segons F. de B. MOLL, *Els llinatges catalans. Catalunya. País Valencià. Illes Balears*, Palma de Mallorca, 2a. ed., 1982, p. 301, encara que per a E. Moreu-Rey «pot ser àrab, però com a sobrenom existeix: hipocorístic de Tomàs (i potser derivat del «Mas»)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, Barcelona, XI, 1983, p. 35. Evidentment no sembla venir del nom d'un peix d'Eivissa, el massot, J. COROMINES, *DECLC*, V, 1985, 339-340. Joan Vernet replega l'antropònim Massot, amb l'etimologia àrab, a «Antropònims àrabs conservats en apellidos del Levante español», *Oriens*, Leiden, XVI, 1963, 147-148, reproduït a *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 5, 1988, 209-210. També ho documenta a Ascó, en el 1495, 1511 i 1553, com a noms de mudéjars-moriscos, C. BIARNES, «La Vall de l'Ebre i l'aproximació a la toponímia del País Valencià», *Xé Col·loqui...*, p. 49, i J. IGLÉSIES, «L'empadronament moro a Catalunya als anys 1496 i 1515», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Monserrat, 1988, II, 275, 276, 281, 283, a Benicenet, Miravet, Riba-Roja, Aitona i Seròs. Sobre el caràcter de «negres» del nom àrab a terres valencianes, vegeu els esclaus moros Maçot a P. PADILLA, «El transporte de esclavos musulmanes a través de Valencia en los primeros años del reinado de Alfonso el Magnánimo (1421-1440)», *Sharq Al-Ándalus, Estudios Árabes*, Alacant, 4, 1987, p. 70: «de linatge de negres moros», «moro de linatge de negres».

Encara que vénen de la mateixa arrel àrab i que també tenen el mateix sentit de «feliç», no incloem en aquest grup els topònims d'origen antropònimic *Benizahat* allicantí i *Beniate* murcià (de *Ibn-Saʿd*, singular de *Banī-Saʿd*, «fill de Sad», segons Asín, p. 93), que es poden referir a propietats del conegut sobirà de Múrcia i València Muhàmmad Ibn-Sad Ibn-Mardanix (1146-1172)⁸.

Des del punt de vista filològic, no hi ha cap dificultat per al pas de la *-d* final àrab a la *-t* en català, atestat en molts topònims valencians, alguns d'ells d'origen àrab⁹.

Ara bé, és molt conegut en el món àrab el fet que els antropònims d'aquesta arrel *sin-cain-dad*, i amb el significat de «feliç», són eufemismes per designar gent de pell negra o «morenos», perquè aqueixa arrel s'assembla molt a l'arrel *sin-waw-dad*, que dona noms derivats del color negre. Així, *Saʿūd*, *Masʿūd*, etc. —«feliç»— substitueixen els *aswad*, *musawwad*, etc. —«negre».

Així es pot veure, al Marroc actual, un exemple en la novel·la *Messaouda*, on el personatge abjecte de l'hermafrodita Messaouda és negre¹⁰. Al segle XIII era el mateix. As-Saíd (*As-Saʿūd*, «el feliç»), un dels últims califes almohads, contemporani en el Màgreb de la caiguda de les terres valencianes, era motejat pel polític i escriptor valencià Ibn-Al-Abbar com «El Corb», pel color de la seua pell¹¹.

El mateix passa a Egipte amb l'arrel *sad-cain-dad*, que té un sentit general de «pujar». L'Alt Egipte es diu en àrab *Saʿūd* (*Saʿūd-Misr* o *As-Saʿūd*), que vol dir «més alt», «de pujada», i pot tenir un sentit d'origen històric: la divisió territorial antiga entre Baix Egipte, del delta del riu Nil, i Alt Egipte, de la resta de la vall del Nil, al sud de El Caire. Però com que els del Saíd són més «morenos» i es diuen *saʿūdī* pel seu origen geogràfic, l'àrab egipci, com el d'altres països àraboparlants, ha fet del nom dels habitants d'aquella regió un altre eufemisme de «moreno». Els del Saíd són d'una regió intermèdia entre el delta i El Caire i el meridional *Sūdān* o «País de Negres» (de l'arrel *sin-waw-dad*, com s'ha dit).

Aquests eufemismes onomàstics es justifiquen pel menyspreu del color de pell obscur —sempre relatiu—, entre els arabòfons nordafricans. Expliquen el seu menyspreu general envers els africans del sud del Sàhara, considerats com a carn d'esclavitud, des del punt de vista tradicional i medieval, naturalment.

Una tesi recent, presentada a la Universitat de Múrcia, ha explicat com al Sàhara Occidental els saharauis posen tots els valors morals en ser «blancs» (*baidani*) i en la qualitat de lo «blancor».

(8) Vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva, 1987, 87-93.

(9) C. BARCELÓ, o.c., p. 10, posa la regla de la transformació de *-d/* (dental oclusiva sonora). En totes les posicions dona */d/* dental, excepte en la final en què s'ensordeix: ...Benimaclet </Bani Mahklād/. Però no ho aplica en el cas de Burjassot (de *burj as-sudd*, «torre de l'assut», segons M. ASÍN PALACIOS, o.c., p. 98, i no de l'absurd «torre de l'assot» (*burj as-sawt*). L'origen d'aquest ensordiment està en el català, però aquesta escriptura arabista no sol tenir en compte la influència del català en l'evolució dels mots d'origen àrab en terres catalanoparlants del XIII, segons va fer notar M. J. RUBIERA, «Precisiones sobre los dialectos arábigo-granadino y arábigo-valenciano», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 151-152. Altres topònims valencians amb la transformació final *d-t*: Alberit (de *al-barid*), Benialet (de *Bani-Khalid*), Benimàmet (de *Bani-Muhammad* o *Bani-Maʿbad*), Benissafat (*Bani-Saʿd*), Sanet (de *sanad*), Azeit (de *as-sayyid*), Beniammet (de *Bani-Hammad*), Beniazamet (de *Bani-Ahmad*), Benimazmut (de *Bani-Mahmud*), a fonts citades supra, nota (4), a més dels recollits per Asín: Almiserat (de *al-misrad*), Azut (de *as-sudd*), Benasayt (de *Ibn-Al-Saʿid*), Benicolet (de *Bani-Khulaid*), Benisanet (de *Bani-Sanid*), Benisit (de *Bani-Sayyid*), Benizahat (de *Bani-Saʿd*), segons etimologies d'Asín.

(10) Abdelhak SERHANE, *Messaouda*, París, 1983, traduïda al castellà *Mesaouda*, Madrid, 1989: ja a la p. 14 de la traducció «...se reía con su sonrisa negra», però no calia explicitar-ho: el nom ja diu en àrab que el personatge ho és.

(11) *Dīwān*, ed. Al-Harras: Tunis, 1985, pp. 305-306.

(*baidaniya*), evident contrast amb el ser «negre» (*sudani*) i la «negror» (*sudaniya*)¹².

Aquest fet etnològic i lingüístic del món àrab i islàmic veí de la Península d'Al-Andalus es pot relacionar amb l'abundància, en terres alacantines i valencianes, de topònims d'origen antropònimic amb aquest sentit racial.

b. La hipòtesi d'un poblament d'immigrants negres

El fet onomàstic de la presència d'antropònims referits a negres indica, en primer lloc, que eren foranis, diferents, immigrants, de pell més obscura que la de la majoria dels habitants de la regió, en època musulmana. Però es pot, almenys hipotèticament, precisar amb una certa versemblança l'origen i la cronologia d'aquesta immigració¹³.

El fet que aquesta immigració hagués deixat noms de topònims indicava que eren gent important. Però ni les cròniques àrabs ni els repertoris de savis locals ni de famílies àrabs valencianes mencionen gens ni mica personatges d'ètnia negra, llevat d'al·lusions a poblaments de pell fosca: al Maestrat¹⁴ i a Menorca, on podrien ser militars magrebins¹⁵, igual que els «pardos» o cos d'exèrcit possiblement magrebí també, al servei dels cristians a la batalla d'Albacete de 1146¹⁶. Això va suggerir la hipòtesi que l'origen d'aquests topònims es podria trobar en militars d'última època del poder polític musulmà a terres valencianes: negres vinguts a ajudar els habitants locals d'aquestes terres en el moment dels atacs cristians del segle XIII.

Aquest militars, que venien a defensar l'Islam i guanyar així els mèrits de la guerra santa islàmica, van ser molt nombrosos a Al-Andalus. Es deien generalment gazins (en àrab *gāzī*, plural *guzāt*). Quan va caure Saragossa i les terres de la vall mitjana de l'Ebre, van venir a terres valencianes molts gazins, de tot Al-Ándalus i del Màgreb: van provocar-hi una gran renaixença de l'esperit i de les ciències religioses, especialment a Xàtiva i Dénia. Molts van morir a la derrota de Cutanda (Terol), el 1120¹⁷. Com que eren savis, estan documentats, com altres del temps de la conquesta cristiana del XIII, i citats, per això, pel valencià Ibn-Al-Abbar. És el cas d'un magrebí que va venir expressament a Al-Ándalus com a *gazí* i va iniciar ací una carrera científica important, que continuà a Orient (i és mencionat precisament pel fet de la seua carrera científica, no pas pel seu projecte militar)¹⁸. A la Granada del segle XIV, els gazins magrebins eren tan nombrosos que formaven una força social perillosa als ulls de les autoritats¹⁹. No és doncs gens estrany que vingueren també al segle XIII gazins magrebins a les muntanyes, prou amenaçades, del territori valencià.

A més a més, s'ha de recordar que els magrebins que governaven l'Occident musulmà o Màgreb a principis del segle XIII eren els almohads de Marràqueix, capital magrebina al sud de l'actual Marroc, d'on venien els governadors de València, molt sovint amb escorta i cossos d'exèrcit propis, d'origen saharià o sub-saharià. Gent d'aquest origen ha format part sovint dels exèrcits musulmans marroquins²⁰. No és doncs gens estrany que vingueren precisament negres en època almohad, ja que era almohad de Marràqueix el penúltim governador de València, el *sayyid* o príncep-governador Abu-Zaid, en el primer terç del segle XIII.

Dissolt l'exèrcit musulmà per la conquesta cristiana, alguns es posarien a defensar l'Islam des de les muntanyes, segurament com a caps o alcaids de les petites fortaleses de control del territori muntanyés musulmà²¹.

Aquesta hipòtesi es veu confirmada per la intervenció documentada de forces militars magrebines al temps de les sublevacions d'Al-Azraq a les comarques de l'Alcoià i el Comtat²². Precisament en la zona de la Vall d'Albaida apareix documentat un militar musulmà negre²³. El fet que hi haja d'altres Maçot moriscos, a Muro²⁴, a València²⁵ o a la Ribera de l'Ebre català²⁶, que no sabem si eren «morenos» com els Maçot, esclaus negres de València del segle XV, no treu res a la versemblança d'aquesta hipòtesi.

c. Procès de fixació dels antropònims com a topònims.

Moreu-Rey ha plantejat clarament uns problemes per a la fixació dels topònims cristians de reconquesta²⁷. La fixació o pervivència de topònims d'origen àrab suposa també uns problemes

- (12) M.A. HERNÁNDEZ MORENO, *Estructura y límites de una formación económico-social: el Sáhara Occidental en el siglo XIX*, Universitat de Múrcia, Història, 1985, assumida en part en el seu llibre *Economía y sociedad del Sáhara Occidental*, Múrcia, 1986.
- (13) Molt encertadament va esbrinar l'important paper i l'origen magrebí del que la Crònica de Bernat Desclot anomena «rei Albacor» o «rei Abacor», així com d'altres militars «negres» d'origen magrebí al segle XIII, l'estudi de J. TORRO i ABAD, «Un pastor musulmán, negro y rebelde, en el Alcoy del siglo XIII», *Revista de Festes*, Alcoi, 1985, 86-87. Aquest militar, entre 1244 i 1248, «era pastor i era negre, molt valent home», diu el cronista.
- (14) Els «parduscos» d'Atzeneta del Maestrat, segons M. J. RUBIERA DE EPALZA, «Toponímia aràbiga-valenciana: falsos antropònims berberes», *Miscel·lània Sanchis Guarner, Quaderns de Filologia*, València, I, 1984, p. 319.
- (15) Vegeu els topònims costaners atribuïts a confederacions tribals berbers Sanitja i Favàritx, segons J. MASCARÓ PASSARIUS, «Dos topònims marítims menorquins», *Miscel·lània... Moreu-Rey*, 367-391, també amb tota probabilitat, de temps de la conquesta cristiana.
- (16) Vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva...*, p. 86.
- (17) Vegeu *ibid.*, pp. 82 i 155.
- (18) Vegeu M. de EPALZA, «La caiguda de València i altres caigudes d'Al-Ándalus, segons l'obra en prosa d'Ibn-Al-Abbar», *Ibn-Al-Abbar i el seu temps*, Congrés Internacional, Onda, febrer 1989, en premsa.
- (19) Vegeu R. ARIE, *L'Espanne musulmane au temps des Nasrides (1232-1492)*, París 1973, 239-244.

- (20) Vegeu l'excel·lent monografia de R. LOURIDO DIAZ, «La rebelión de los "Cábid", en 1778, y su desintegración como milicia especial», *Cuadernos de Historia del Islam*, Granada, 4-5, 1971, 125-157.
- (21) El text de Desclot utilitzat en el treball de J. TORRO i ABAD, o.c., menciona «cavallers genets», «janets», «cavallers d'aquets janets», «dits janets», que són segurament moros, a Alcoi i Cocentaina. A la mateixa zona, i abans de la revolta mudéjar. Jaume I deixava sovint a caïds o cadis musulmans locals la tinença dels castells, segons R. I. BURNS, *Jaume I i els valencians del segle XIII*, València, 1981, pp. 110-11.
- (22) Vegeu treballs de R. BAÑÓ i ARMIÑANA, «Atacs d'Al-Azraq a Alcoi en 1276», *Alcoy. Revista de Fiestas de Moros y Cristianos*, Alcoi, 1984, 92-93; «Contribució a l'estudi de les sublevacions d'Al-Azraq en les comarques de l'Alcoià i del Comtat», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, Alacant, 33, 1981, 39-65: «La problemàtica mudéjar en Alcoi», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, 2, 1985, 39-47. Sobre la importància d'aquesta resistència política i militar dels musulmans, no sols a nivell local ans bé a nivell de totes les muntanyes valencianes, vegeu els excel·lents estudis recents de R. I. BURNS, «The Crusade Against al-Azraq; A Thirteenth-Century Mudéjar Revolt in International Perspective», *American Historical Review*, XCIII, 1988, 80-108, R. I. BURNS - P. E. CHEVEDDEN, «Al-Azraq's Surrender Treaty with Jaume I and Prince Alfonso in 1245: Arabic Text and Valencian Context», *Der Islam*, Berlín-Nova York, 66/II, 1989, 1-37, amb correccions al treball que havien publicat a *L'Espall*, València, 17-18, 1983, 231-257, amb crítiques i complements a R. Bañó i a C. Barceló. Vegeu també R. I. BURNS, «Los mudéjares de la Valencia de las Cruzadas: un capítulo olvidado de la historia islámica», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 15-34.
- (23) Vegeu *supra*, nota (13).
- (24) Gaspar Mas'ud, Massot, Masot, Maçot. Vegeu índex de M. C. BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, València, 1984, p. 391.
- (25) Vegeu *supra*, nota (7), treball de P. Padilla.
- (26) Vegeu *supra*, nota (7), treballs de J. Vernet, C. Biarnes i J. Iglésies. Vegeu també, a la lunyana Guadix (Granada) conquerida de feia poc, quatre topònims amb l'antropònim Maçot, però en canvi un sol antropònim, dubtós, en el llistat de 2.170 caps de família (C. ASENJO SEDANO, *Toponímia i antroponímia de Wadi As*, s. XV, Granada, 1983, pp. 19-20, 97), índex del caràcter pejoratiu d'aquest malnom, rebujat en fer-se cristià.
- (27) E. MOREU-REY, «Toponímia de la Reconquesta. Exigències metodològiques», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, Barcelona, XXVI, desembre 1986, 19-32 (XI Col·loqui, Maó). En el col·loqui FI. Sastre fa notar els problemes dels noms musulmans de reconquesta (p. 33).

específics, que han sorgit entre els historiadors de terres valencianes, quan s'ha tractat d'utilitzar aquesta toponímia d'origen àrab per a documentar realitats socials d'època islàmica²⁸. Als problemes generals de l'etimologia dels topònims, s'hi afegeixen els de la llengua àrab (entre la llengua cultura i les variants dialectals, amb camps semàntics que no corresponen als de les paraules romances de les traduccions) i, sobretot, el que els conqueridors malinterpreten i deformen les paraules i les realitats àrabs precedents, pel fet de la conquesta i la instal·lació d'un nou poder dominant i d'una nova llengua, malgrat el desig, de vegades explícitament expressat, de fer referència a la situació àrabo-islàmica precedent.

La hipòtesi que ací presentem sembla la més versemblant —per analogies, tot i que encara no per proves apodíctiques— a fi d'explicar la fixació de molts antropònims àrabs o d'origen àrab en la toponímia de terres valencianes, en el moment de la conquesta, i es veu confirmada precisament per aquests noms referits a negres militars d'última hora del poder islàmic precedent.

Aquests topònims es coneixen generalment sols per la documentació cristiana. Són, doncs, noms que no estan pas documentats com a topònims a època musulmana. Es pot pensar que sí, que eren topònims tradicionals a l'època àrab. Però també es pot pensar, amb raons serioses, que van ser creats com a tals topònims pels mateixos conqueridors, en el moment de registrar els noms de lloc, gràcies a una transcripció deformadora de les realitats toponímiques musulmanes precedents²⁹.

Efectivament, la preocupació principal de les autoritats administratives cristianes, especialment en els repartiments, era la de tipus cadastral: saber de qui era la propietat, el castell o tot el que podia assemblar-se a les realitats senyorívoles feudals, per tal de poder passar aqueixa propietat als nous senyors cristians (rei, noblesa, església,...). Això provocava preguntes i respostes de tipus antroponímic: es demanava de qui era l'alqueria, la propietat, la fortificació, i es responia que dels principals propietaris o del militar encarregat per l'autoritat de treure els profits agrícoles i ramaders dels llogarets. Quedava així per als cristians el nom d'aquests propietaris o autoritats com a topònim antic, d'època pre-cristiana i per tant autèntic.

Aquest esquema, que pot semblar teòric, s'explica també amb la formació i la proliferació relativa en terres valencianes de topònims que comencen per *Beni-*, d'origen antroponímic familiar àrab, tema procel·lós entre els estudiosos, on no volem entrar avui. També el discutit tema de la proliferació de topònims berbers, solament atestats per documentació cristiana, encara que amb un pretés origen àrab. Són en realitat, en molts casos, els noms dels últims propietaris o de les últimes autoritats militars islàmiques, absents com a dirigents quan arriben els cristians, i per tant donen el nom als llocs com a pressumptes «senyors» de terres, castells i llogarets, que passen a mans cristianes.

Aquests topònims, doncs, de *Beni*, de berbers, de negres i d'àrabs en general —no en tots els casos, evidentment, perquè també n'hi ha alguns de documentats en època àrab, molts pocs— obren una porta a l'apassionant problema de l'origen i la cronologia dels «arabismes» toponímics en terres de llengua catalana, problema paral·lel al de l'origen dels «arabismes» lèxics i dels «arabismes» antroponímics en aquesta llengua i en altres llengües neo-llatines de la Península Ibèrica medieval.

B. Les propietats dels senyors o governadors almohads: Cid.

Amb el mateix procés s'ha fixat probablement el topònim *Cid*, en el moment de la conquesta

(28) Vegeu *supra*, nota (1) i (2).

(29) Vegeu l'estudi particular que vam fer «Els Beni, entre famílies i penyes». M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Els noms àrabs de Benidorm i la seua comarca*, Alacant, 1985, 54-62.

cristiana de les terres alacantines. Encara que el tema es mereix una monografia sencera³⁰, resumirem ací les principals conclusions, únicament amb la finalitat de mostrar, amb un nou exemple, el procés de fixació d'alguns «arabismes» com a topònims en el moment de la conquesta.

El Cid és evidentment un personatge històric i literari molt important³¹, que ha pogut donar el nom a topònims: València del Cid (per distingir aquesta ciutat d'altres ciutats i pobles homònims de la Península) o Vivar del Cid (el seu poble natal, a prop de Burgos). Però amb raó molts hem dubtat que topònims com Monforte del Cid (Monfort, al Vinalopó Mitjà), la seua veïna Serra del Cid o la Serra del Cid de la Val d'Uixó tinguen aquest personatge com a origen³². El sentit que li donen els habitants actuals de la regió és molt respectable, però no justifica aquesta etimologia com a origen històric del topònim³³.

L'origen més segur es pot explicar per toponímia de conquesta, com Benisit o Benisid, de Reilleu (La Marina Baixa), que no és pas un nom de família, «els fills de Sayyid»³⁴, sinó un híbrid llatino-àrab, «la penya del senyor», topònim de conquesta³⁵.

Así dubta sovint entre l'etimologia general i la particular de topònims Cid: «senyor», «Cid»³⁶. En canvi, per raons fonètiques discutibles, no admet l'etimologia *sayyid* per a molts topònims acabats en *-ceit* o *-zeit*: els fa derivar de *Zaid*, nom propi³⁷. Aquesta etimologia és evidentment correcta i es dona en el topònim Buceyt, de Benissa (La Marina Alta)³⁸, segons María Jesús Ru-

(30) Vegeu M. de EPALZA, «Etimologia árabe del Cid, como antropónimo («El León») y como topónimo («El Señor i/o Gobernador» almohade), *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 7, 1990 (en premsa).

(31) És un dels tres personatges de més renom mundial de les lletres hispàniques, junt amb Don Quijote i Don Juan, però a més a més és un personatge històric que va tenir la seua importància en la política peninsular del segle XI. Vegeu M. de EPALZA - S. GUELLOUZ, *Le Cid, personnage historique et littéraire. Anthologie de textes arabes, espagnols, français et latins avec traductions*, París, 1983.

(32) Vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Els noms àrabs...*, pp. 24-26 i 57, i M. de EPALZA - M. J. RUBIERA, «Estat actual...», p. 423, on opinem que es tracta d'un *sayyid* o governador almohade, probablement el *sayyid* Abu-Zaid. C. NAVARRO i BELMONTE - M. C. BLASCO GARCIA, «Toponímia rural musulmana de la Vall de Novelda (1554-1609)», *Xè Col·loqui...*, p. 453, diuen «De l'àrab /sáyid/, senyor (per la seua posició prominent a la marge esquerra de la vall?)». M. ASÍN PALACIOS, o.c., p. 103: «CID (Alicante, sierra; Almería, cañada; Ávila, dehesa) = *sayyid*, «Señor». En canvi no podria admetre les raons purament fonètiques i ornítiques de D. CLIMENT i GINER, «Una revisió toponímica necessària: el Sit, que no el Cid», *Canalobre*, Alacant, 10, 1987, 37-40, que creu que el topònim ve de «sit», pardal de les altures. Sobre la «pardalització» de topònims antics, de significació «opaca», veure A. Galmés de Fuentes, *Toponímia alicantina (La oronímia)*, Alacant, Universitat (Col·lecció XARC-AL-ANDALUS vol. 3), en premsa.

(33) Als voltants de la Serra del Cid no sols hi ha el municipi de Monforte del Cid, ans també la Penya del Cid, el Barranc del Cid, la Silla del Cid i els Plans del Cid. La llegenda vol que Rodrigo, envoltat d'enemics moros, demanà auxili a Santiago, que va fer que el seu cavall fés un salt d'un quilòmetre, i el posà sobre la dita Serra (vegeu article periodístic de J. FERRANDIZ LOZANO, «El Cid a salto de leyenda», *La Verdad*, Alacant, 15-01-1989).

(34) M. ASÍN PALACIOS, o.c., p. 92: «BENISIT (Alicante, despoblado) *bani sayyid*, «Bani Sayyid», nombre de família». C. Barceló no ho replega tampoc en el seu llibre.

(35) Vegeu referències en els treballs de M. J. Rubiera i M. de Epalza mencionats a la nota (32).

(36) M. ASÍN PALACIOS, o.c., p. 118 («Iglesuela del) CID (Teruel)... «señor», «Cid») i pp. 103, 140, 86, 92, 96.

(37) *id.*, pp. 42 («ACEITE (Ibiza)»), 83 («BECEITE (Teruel)»), 94 («BINACED (Huesca), BINACEITE (Teruel)»), 98 («CALACEITE (Teruel)»), 136 («(Torre) BUCEIT (Cuenca)»), 139 («VENAZAIRE o BENAZAIRE (Badajoz), VILLACEID (León), VILLACETE (León)»), 142 («VINACEITE (Teruel)») i en dual p. 144 («ZAYDIN (Huesca)»).

(38) Vegeu J.J. CARDONA IVARS - J. GINER MONSERRAT - A. SALVÀ ROSSELLÓ - V. GARCIA MORANT, *Avance al estudio de los Términos Municipales de Benissa, Senija, Jalón, Llibre, Gata de Gorgos y Benitachel*, s.l., 1976, p. 16: en el terme de Benissa «BUCEYT.- SE, 4'5 km., 240 m.»

biera i Mata, que pensa que podria ser una possessió o finca de l'últim governador almohad de València, el *sāyyid* Abu-Zaid³⁹. La transcripció del títol de *sāyyid* d'aquest governador, a la documentació cristiana, confirmaria que també pot donar l'antropònim originari del topònim: *Zeit* Abu Zeit, *Aceyt* Aboseyt, *Ceyt* Abuceyt⁴⁰, o simplement *Azeit*, amb l'article assimilat, *El Sāyyid*⁴¹. Pot ser també l'origen d'altres topònims *Aceit*, *Açeyt*, o *Azeyt*, a la zona d'Oriola⁴² o La Seyt, Çeit o Açeit, a Albaida⁴³. És evident que hi havia un *sāyyid* o governador almohad a totes aquestes regions, al segle XIII, abans de la conquesta cristiana, que podia haver donat el nom a eixos llocs⁴⁴, o tractar-se simplement d'una referència al «senyor» del llogaret.

Totes aquestes consideracions històriques, onomàstiques i filològiques són prèvies a la nostra hipòtesi de l'origen antroponímic àrab del Cid: és una derivació del títol de *sāyyid*, «senyor o governador» d'època almohad anterior a la conquesta. Es pot referir en particular al *sāyyid* per excel·lència, el *sāyyid* Abu-Zaid, últim governador almohad de València, que, ja en època cristiana, va tenir possessions als territoris del sud del Regne de València (també a la vall del riu Palància, no gens lluny de la Serra del Cid esmentada), on es troben els topònims que se li poden referir: la Serra del Cid (tenia possessions a la Foia de Castalla, darrere de la Silla del Cid, vist des de la vall del Vinalopó, encara que ara siga municipi de Petrer) i Benisid, a Relleu, entre les possessions seues d'Orxeta, Finestrat i Torres, en el camí muntanyós que unia els territoris

atribuïts a Jaume I pel Tractat d'Almirra al nord de la línia Biar-Xixona i que curiosament també unia les possessions del *sāyyid* Abu-Zaid, a Castalla i al sud de La Marina. Aquest camí E-W, era per a evitar les terres murcianes-alacantines atribuïdes pel tractat a la Corona de Castalla, i d'aquesta a Biar. Seguiria la línia dels castells mencionats pel tractat, segons la crònica reial, identificats per M. J. Rubiera⁴⁵: Biar, Castalla, Xixona, Relleu, Alarc (Sella), Finestrat (Ana), Torres, Polop, Altes (Aigües, *Aqwas*), Tormo (Benidorm).

La presència de propietats del *sāyyid* almohad Abu-Zaid just en el moment de la conquesta en els territoris on apareixen els topònims oronímics relacionats amb Cid (Serra del Cid, Benisid o «Penya del Cid») mostraria doncs un exemple més de creació d'arabismes toponímics de conquesta. Almenys sembla que es puguen referir a un *sāyyid*, senyor o governador d'època almohad, en aqueixos o altres topònims relacionats amb aqueixa paraula àrab i atribuïts més tard al més coneguts dels *sāyyid* o *sidi*, «Cid» o «Mío Cid», Rodrigo Díaz de Vivar⁴⁶.

Conclusió

L'anàlisi d'alguns exemples de topònims alacantins i valencians d'origen antroponímic àrab permet estudiar el seu origen, al nostre criteri contemporani, de temps de la conquesta cristiana del segle XIII. Les mutacions socio-lingüístiques d'un règim àrabo-musulmà a un altre romànicocristià provocà unes mutacions cadastrals, onomàstiques i fonètiques importants, difícils de documentar i molt complexes, les quals s'han d'estudiar amb la col·laboració de molts camps de recerca i no tant sols amb els documents cristians de després de la conquesta, els únics que ens han arribat, amb el punt de vista legítimament parcial sobre aquella important època d'evolució onomàstica d'aquestes terres⁴⁷.

- (39) Hipòtesi presentada al I. Congrés de la Marina Alta, de 1982, el segon volum de les Actes del qual no ha estat encara publicat.
- (40) E. MOLINA LÓPEZ, *Ceyt Abu Ceyt. Novedades y rectificaciones*, Almeria, 1977, p. 20.
- (41) R. I. BURNS, «Príncipe almohade y converso mudéjar: nueva documentación sobre Abū Zayd», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 4, 1987, 109-122 (p. 112).
- (42) M. T. FERRER i MALLOL, «Toponímia medieval d'Oriola», *Miscel·lània... Moreu-Rey*, 202-203, tret del *Llibre de Repartiment d'Oriola*, dels anys 1268-1272, i afegeix: «El fill d'aquest prohoms sarraí anomenat Apeyt es batejà i prengué el nom de Sancho Ferrades, li foren concedides algunes de les terres del seu pare...». C. BARCELÓ TORRES, o.c., p. 243, recull el topònim i afegeix: «De l'àrab /as-Sāyyid/ «el senyor», probablement referit al *sāyyid* Abu Zayd, penúltim rei de la València musulmana». La vinculació de Múrcia a qualsevol jurisdicció d'Abu-Zaid ha estat rebutjada amb la documentació disponible, per E. MOLINA LÓPEZ, *Ceyt...*, 23, 45-46, encara que sí que va residir a Múrcia episòdicament, molts anys després del seu derrocament de València el 1229 i abans de la revolta mudéjar de 1264, segons documents de 1244, 1251 i 1262 (*id.*, pp. 32-33). Potser tenia terres que van heretar alguns dels seus fills. Alguns descendents d'Abu-Zaid van prendre el nom de Fernández (*id.*, 35), nom de família de la seua muller cristiana, però no consta que el Sancho Ferrades, fill de l'Aceit d'Oriola fou un dels seus nombrosos fills, dels quals els noms no estan tots documentats. Vegeu R. I. BURNS, «Regalo para una madre: una muchacha esclava musulmana del nieto de Abu Zayd, el señor de Borriol (1301)», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 6, 1989, 115-117.
- (43) Veure J. GIL-MASCARELL HOSCA - L. ORTIZ GARCIA-BUSTELO, «Toponímia d'Albaida en 1626», *Xè. Col·loqui...*, 132, 133, 134. També podria tenir el mateix origen que el Benisid ja esmentat i referir-se al *sāyyid* Abu-Zaid el topònim de la mateixa zona recollit per V. BERENGUER i MICÓ, «Aproximació a l'estudi dels malnoms de Banyeres de Mariola (l'Alcoià)», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, Barcelona, XXII, desembre 1985, p. 53 («Partides o masos... Benassai (per Benassait)», i per J. L. ROMÁN DEL CERRO - A. de EPALZA, o.c., p. 59 («Benasaiz, Finca. Benasaiz, Partida. Molinet de Benazaiz»).
- (44) Sobre l'origen i la importància dels *sāyyid* almohads, descendents del fundador de la dinastia Abd-Al-Mumin (1130-1163), besavi del governador (que es deia «rei») Abu-Zaid, i monopolitzadors de tots els càrrecs importants de l'exèrcit i l'administració almohad, vegeu A. HUICI MIRANDA, *Historia política del Imperio Almohade*, Tetuan, 1956-1957, vol. II, 613-630. Sobre Abu-Zaid en particular, es poden recomanar els treballs globals més recents de E. MOLINA LÓPEZ, o.c., M. C. BARCELÓ TORRES, «El Sayyid Abu Zayd: príncipe musulmán, señor cristiano», *Awraq*, Madrid, 3, 1980, 101-109, i R. I. BURNS, «Príncipe almohade...», ja esmentat, i mencions en molts treballs d'aquest últim investigador. Per a la cronologia de la regió en el segle XIII, vegeu E. MOLINA LOPEZ, «Por una cronología histórica sobre Sarq al-Ándalus», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 3, 1986, 39-55.

- (45) Vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Els noms àrabs...*, pp. 17-20, 32-34.
- (46) Al Congrés Internacional d'Hispanistes de Burdeos (1974) vaig presen-la hipòtesi que l'epítet Cid del personatge històric, «El Senyor» i «Meu Senyor» de la literatura i la història hispànica, no vindria primitivament de la paraula àrab *sāyyid* o *sāyyid-i* (*sīd* i *sīdī* en àrab col·loquial d'Al-Andalus) sinó de *sīd*, «El Lleó», traducció en col·loquial àrab del seu epítet militar «El Campeador» (M. de EPALZA, «El Cid = El León: ¿Epíteto árabe del Campeador?», *Hispanic Review*, Philadelphia, 45, 1977, 67-75. A la nota (30) d'aquest treball aporte una prova important d'aquesta hipòtesi.
- (47) Un exemple cridaner d'incomprensió de l'onomàstica de conquesta l'acaba de donar Pere López Elum, professor d'Història Medieval a la Universitat de València, en la seua síntesi «La conquesta. La repoblació valenciana» (*Història del País Valencià*, vol. II: *De la conquesta a la federació hispànica*, Barcelona, 1989, pp. 57-112), on mutila el nom del governador musulmà, per incomprensió de la realitat àrab, alterada pels textos cristians, li diu sempre *Zayd* («Zayd entrà en contacte», «Zayd és destronat», «Zayd no es presenta», etc.). Si el governador o sobirà de València és presentat a les fonts cristianes com a *Zayd* Abu *Zayd*, s'ha de saber que el primer *Zaid* és un títol, «el senyor o governador», i el segon *Zaid* està unit a la paraula precedent en una expressió indissoluble, «pare de *Zaid*». Per tant, o es diu «el *sāyyid*», o «Abu-Zaid», o el nom sencer, i no una abreviació segons un criteri modern per als noms medievals cristians, que ni tan sols tenien les fonts cristianes (quan abreviaven, posaven l'article: «Azeit»). No és doncs estrany que López Blum gosse oposar els textos cristians a l'origen àrab de les coses, quan troba topònims precedits de l'arabisme «rafal» (*rahal*): «Últimament, M. J. Rubiera ha definit filològicament els termes però alunyant-se del marc històric en què s'empraren en els Llibres del Repartiment, i, per tant, del seu significat autèntic» (p. 111 —el subratllat és meu—), per negar el sentit ramader del *rahal* d'època àrab i poder dir que «l'establiment humà i explotació agrícola... la varietat de formes que aquestes concentracions projectarien és difícil de conèixer, ja que la terminologia no és molt precisa» (el subratllat també és meu), contra l'autoritat dels arabistes que tenen precisament la competència i l'obligació de precisar-la (vegeu M. J. RUBIERA MATA, «Rafals y reales; ravals y arrabales; reals y reales», *Sharq Al-Ándalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 117-122).

ACTES DEL CATORZÈ COL·LOQUI GENERAL DE LA SOCIETAT D'ONOMÀSTICA

(SEGON D'ONOMÀSTICA VALENCIANA)

Alacant, 13-15 d'abril de 1989

publicades a cura de
Jordi Colomina i Rafael Alemany

Volum II

GENERALITAT VALENCIANA

Caixa d'Estalvis
Provincial d'Alacant

Ajuntament de
de Benidorm

Universitat
d'Alacant

ALACANT

1991

**ACTES DEL CATORZÈ COL·LOQUI
GENERAL DE LA
SOCIETAT D'ONOMÀSTICA**

(SEGON D'ONOMÀSTICA VALENCIANA)

Alacant, 13-15 d'abril de 1989

**publicades a cura de
Jordi Colomina i Rafael Alemany**

Volum II

GENERALITAT VALENCIANA

AMB EL PATROCINI DE

**Caixa d'Estalvis
Provincial d'Alacant**

**Ajuntament de
Benidorm**

**Universitat
d'Alacant**